

UOT 336.02
JEL G1

CƏFƏROVA K.İ., tədqiqatçı
konul.jafarova@unibank.az

MALİYYƏ SABİTLİYİ SİYASƏTİ: BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏ VƏ AZƏRBAYCAN MODELİ

Xülasə

Azərbaycanda Beynəlxalq Mühəsibat Uçotu Standartları (IFRS) qəbul edildikdən sonra artıq müəssisələr öz hesabatlarını həmin sənədlər üzərində hazırlayırlar. Məqalədə bununla bağlı maliyyə hesabatlarında edilən yeniliklərdən danışılır. Uçot siyasətinin həmin standartlara söykənməsi müəssisələri onu tətbiq etməyə məcbur edir. IFRS standartlarını tətbiq etmək onun bütün tələb və şərtlərinə məcburi əməl etmək demək deyil. Dünya iqtisadiyyatının sürətlə inkişaf etməsi, beynəlxalq və transmilli şirkətlərin sayının artması, rəqəbətliliyin intensivləşməsi və ümumi əməliyyatların mürəkkəbləşməsi artıq Beynəlxalq Mühəsibat Standartları Şurasını da bu standartlara yenidən baxmağa, yeniliklər etməyə məcbur edir.

Acar sözlər: Beynəlxalq Standartlar, gəlirlərin uçotu, maliyyə alətləri, vahid dəyərsizləşmə, defolt riski, restrukturizasiya, kredit zərəri

GİRİŞ

Ölkəmizdə iqtisadiyyatın sürətli inkişafı milli uçotun Beynəlxalq Standartlara transformasiya edilməsini zəruri edir. Milli uçot və hesabat sisteminin Beynəlxalq standartlara transformasiyası dedikdə həmin sistemin tam həcmdə beynəlxalq standartların qaydalarına uyğunlaşdırılması başa düşülür. Gəlirlərin uçotunun da beynəlxalq standartlarının tələblərinə uyğun öyrənilməsi və təkmilləşdirilməsi çox vacib məsələlərdən biri hesab edilir. Hazırda 3 standart daha aktualdır. Onlardan biri - 9 saylı maliyyə alətləri standartı, ikincisi - 15 saylı müştərilərlə müqavilə üzrə gəlirlərdir. Hər iki standart 2018-ci il yanvarın 1-dən tətbiq edilir. Üçüncü isə 16 saylı icarə standartlarıdır. Bu standart hazırda mühəsibləri daha çox narahat edir və cari il yanvarın 1-dən onun tətbiq edilməyə başlanacağı gözlənilir. Bu o deməkdir ki, 2019-cu il üçün hazırlanan maliyyə hesabatlarında yeni icarə müqavilələri tam şəkildə əks etdirilməlidir. Bu 3 standartın tətbiqi, sözsüz ki, maliyyə hesabatlarında çox ciddi dəyişikliklərə səbəb olacaq.

Maliyyə bazarının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Adı çəkilən standartların tələbləri və faydaları barədə: 9 saylı maliyyə alətləri standartı 3 əsas hissədən ibarətdir. Bu standartın tətbiqindən sonra hesabatlarda kifayət qədər böyük statistik dəyişikliklər olub: "Həmin standartda ən vacib məsələlərdən biri standartın baş vermiş itkilər modeli üzərində qurulmasıdır. Bu, gözlənilən itkilər modelinə keçid oldu. Gözlənilən itkilər daha çox statistikaya, makroiqtisadi faktorlara əsaslanır. Artıq danılmaz faktıdır ki, müəssisə bu standartı tətbiq edərsə, bu o deməkdir ki, ehtiyatın yaranmaması ehtimalı yoxdur. Sözsüz ki, biz statistikadan, makroiqtisadi faktorlardan danışırıqsa, müəssisələrin VIP sistemi, risklərin analiz edilməsi ilə məşğul olan departamenti olmalıdır. Məlumat bazasının olması da çox vacibdir.

Hər üç standartda ən vacib məqam məlumat bazasıdır. Çünki uçot sistemi, məlumat bazası nə qədər geniş olarsa, bu standartların tətbiq edilməsi bir o qədər geniş vüsət ala bilər. Bu, ən çox bank sektorunda əksini tapıb. Müştərilərlə müqavilələr üzrə 15 saylı gəlirlər standartına gəlincə, bunun özündə digər 3 əsas standartı birləşir. Ancaq bütün müəssisələrdə həmin standartın tətbiqinə ehtiyac yoxdur. Bu standartın həssas hissəsi ondan ibarətdir ki, malların təhvil verilməsi və xidmətlərin təşkili hesabatlarda ayrıca dəyər kimi öz əksini tapmalıdır. Tutaq ki, indiki vəziyyətdə bir müqavilədə həm mal təminatı, həm xidmət göstərilərsə, sonra bu, bir müqavilə üzərindən bir dəyərlə ölçülür. Məsələn, bir şirkət kompüter satışı edir, onun üzərində kiçik bir xidmət də

göstərsə, bunlar bir dəyər də göstərilir. Yeni standart isə tələb edir ki, xidmət və mallarla təminat ayrılmalı, hərəsi öz dəyərində ədalətli nümayiş etdirilməli, balansda tanınmalıdır.

Mütəxəssislər bildirirlər ki, bu standart ən çox istehsalatda, informasiya texnologiyalarında, telekommunikasiya şirkətlərində öz əksini tapmalıdır. Ən vacib nüans ondan ibarətdir ki, həmin standartın tətbiqi gəlirin hansı dövrdə və dəyər də tanınması haqqında geniş məlumat verir.

İcarələr standartı da statistika baxımından çox vacibdir və bunun maliyyə göstəricilərinə təsir edəcəyi bildirilir: “Bu standart daha çox pərakəndə satış biznesinə təsir edəcək. Tutaq ki, sahibkar supermarket fəaliyyəti üçün əmlakı 10 illik icarəyə götürüb. Onun ödədiyi icarə haqqı hər il mənfəət və zərər hesabatlarında xərc kimi qeyd olunacaq, sonda isə dəqiqləşmiş həmin rəqəm aktiv kimi tanınacaq. Bu, nəticədə çox ciddi maliyyə göstəricilərinə, əməliyyat mənfəətinə, eləcə də vergi və amortizasiyadan öncəki mənfəətə təsir edəcək”.

Beynəlxalq maliyyə standartları

2014-cü ilin yayında Beynəlxalq Mühəsibat Uçotu Standartları Şurası (BMUSS) 9 sayılı MHBS “Maliyyə Alətləri” standartının son versiyasını dərc etmişdir. Standart 2014-cü ildə dərc edilsə də çox mühüm təsirləri və standartda adaptasiya prosesinin kompleks olmasını nəzərə alaraq bu standartın tətbiqi **1 yanvar 2018-ci il** tarixində başlayan maliyyə dövrlərinə şamil olunur. Bu standartın tətbiqinə başlanıldığı zaman maliyyə alətləri üzrə əvvəlki standart olan 39 sayılı BMUS “Maliyyə Alətləri” standartının müddəaları ortadan qaldırılacaq. 9 sayılı MHBS-in tətbiqi zamanı əsas yeniliklər iki istiqamətdə olacaq: a) Müəyyən borc alətlərinin təsnifatı və ölçülməsi zamanı yeni kateqoriya olan “Məcmu Gəlirdə Ədalətli Dəyərlə Tanınan Alətlər” və b) maliyyə alətləri üzrə itkilərin daha öncədən tanınmasını təmin edən yeni dəyərsizləşmə modeli. Bu məqalədə daha çox ikinci aspekt üzərində dayanacağıq. Maliyyə öhdəliklərinin ölçülmə və təsnifatında hər hansı əsaslı dəyişikliklər edilməyib. Yeganə dəyişiklik “Mənfəət və Zərərdə Ədalətli Dəyərlə Tanınan Öhdəliklər” olaraq tanınan öhdəliklərdə müəssisənin öz kredit risklərinin dəyişməsinin nəticəsinin əks etdirilməsidir.

Bu standartın yaranma səbəbləri kimi 2008-2012 ci illər arasında qlobal maliyyə bazarlarında baş verən böhran və bu böhranın məhz maliyyə hesabatlarında məlumatların düzgün və zamanında əks etdirilməməsi riski ilə bağlı olmasıdır. Bu çağırışlara qarşı adekvat addımlar atmaq və qlobal səviyyədə oxuyucular üçün daha düzgün məlumat təmin etmək məqsədi ilə BMUSS və Amerika Birləşmiş Ştatlarında yerləşən Maliyyə və Mühəsibat Uçotu Standartları Şurası (MMUSS) birgə olaraq tədbirlər görməyə başlamışlar. (5) Layihə böyük və məsuliyyətli olduğundan onu üç mərhələyə bölmək qərarına gəlinmişdir. Bu mərhələlər: **a) Təsnifat və Ölçülmə, b) Dəyərsizləşmə və c) Hecinq Əməliyyatları** olaraq bölünmüşdür. Layihənin əvvəlində həm BMUSS, həm də ABŞ MMUSS vahid prinsiplərə malik bir standart yaratmağı hədəfləsələr də nəticədə BMUSS-nin dəyərsizləşmə üzrə **“üç mərhələli modeli”** ABŞ MMUSS-nin isə **“vahid dəyərsizləşmə modeli”ni** qəbul etməsi ilə çox əhəmiyyətli fərqlər yaradan prinsiplər ortaya çıxmışdır. Bundan əlavə BMUSS tərəfindən yaradılan “tanınma və ölçülmə” kriteriyaları da MMUSS üçün məqbul olmadığından 9 sayılı MHBS həm ABŞ həm də beynəlxalq səviyyədə eyni olaraq qəbul edilmiş standart sayılır.

Əvvəldə qeyd olunduğu kimi bu standart kredit keyfiyyətində baş verən dəyişikliklər nəticəsində yaranan dəyərsizləşmənin hesablanması üçün **“üç mərhələli modeli”** (bu modelə həm də “ümumi model” deyirlər) qəbul edir.

Mərhələ 1-ə daxil olan maliyyə alətlərinə xarakterik olan xüsusiyyət ilkin tanınma tarixi ilə hesabat tarixi arasında bu alətlərə məxsus kredit riskində əhəmiyyətli dərəcədə artımın olmaması və ya bu alətlərin ümumiyyətlə aşağı kredit riskinə malik olmalarıdır. Belə alətlər üçün yalnız növbəti 12 ay üzrə ehtimal edilən zərərlərlə bağlı ehtiyat yaradılır və faiz gəlirləri kreditin qalıq dəyərindən dəyərsizləşmə ehtiyatları çıxılmamaqla hesablanır. 12 ay üzrə Ehtimal Olunan Kredit Zərəri (EOKZ), hesabat tarixindən sonrakı 12 ay ərzində defolt ehtimalının (DE) mövcud olması nəticəsində baş verən itkilərdir. Bu məbləğ sadəcə növbəti 12 ay ərzində qrafikə uyğun olaraq alınması tələb olunan nağd pul vəsaitləri ilə faktiki alınması proqnozlaşdırılan vəsaitlər arasındakı fərq deyil, kreditin bütün məbləği üzrə baş verə biləcək defolt ehtimalının nəticəsində yarana biləcək zərəri əks etdirir.

Mərhələ 2-yə daxil edilən maliyyə alətləri (bu alətlərin aşağı kredit riskinə malik olması halları istisna edilməklə) ilkin tanınma tarixi ilə hesabat tarixi arasında kredit risklərinin əhəmiyyətli dərəcədə artdığı, yalnız dəyərsizləşmənin baş verməsi barədə obyektiv sübutların mövcud olmadığı maliyyə alətləridir. Belə maliyyə aktivləri üçün ömürlük gözlənilən kredit itkiləri üzrə dəyərsizləşmə ehtiyatları tanınır, lakin faiz hesablamaları Mərhələ 1-də olduğu kimi aparılır.(6)

Mərhələ 3-ə daxil edilən maliyyə alətləri isə hesabat tarixinə dəyərsizləşməsi ilə bağlı konkret və obyektiv sübutların mövcud olduğu maliyyə alətləridir. Bu mərhələyə aid olan maliyyə alətləri üzrə ehtiyatlar ömürlük gözlənilən kredit itkiləri ilə bağlı dəyərsizləşmə ehtiyatları tanınsa da, *faizlər, kreditin amortizasiya edilmiş, yəni qalıq dəyərindən dəyərsizləşmə ehtiyatı çıxılmaqla qalan dəyərindən hesablanır.*

İlkin tanınmadan sonra kredit keyfiyyətində baş verən dəyişikliklər		
<i>Mərhələ 1</i>	<i>Mərhələ 2</i>	<i>Mərhələ 3</i>
İşlək maliyyə alətləri/kreditlər (ilkin tanınma)	Problemlili maliyyə alətləri/kreditlər (ilkin tanınmadan sonra)	İşlək olmayan maliyyə alətləri/kreditlər
Maliyyə alətləri/Kreditlər üzrə təxmin edilən itkilərin tanınması		
12 aylıq gözlənilən kredit itkiləri	Ömürlük gözlənilən kredit itkiləri	Ömürlük gözlənilən kredit itkiləri
Faiz gəlirlərinin tanınması		
Tam qalıq dəyərində effektiv faiz dərəcəsi tətbiq edilməklə hesablanır	Tam qalıq dəyərində effektiv faiz dərəcəsi tətbiq edilməklə hesablanır	Amortizasiya olunmuş qalıq dəyərində (yəni dəyərsizləşmə üzrə ehtiyatlar çıxılmaqla) effektiv faiz dərəcəsi tətbiq edilməklə hesablanır

Bu mərhələlərə ayırma zamanı diqqətə almamız tələb olunan əsas məqam təsnifatı apararkən konkret maliyyə alətinin “kredit riski” amilidir. Bu həm də o deməkdir ki, eyni xarakteristikaya malik maliyyə aləti bir müəssisənin balansında Mərhələ 1-də digər müəssisənin balansında isə Mərhələ 2-də təqdim edilə bilər. Hətta kredit verdiyimiz eyni kontragentə aid kreditlərdən biri Mərhələ 1-də digəri isə Mərhələ 2-də təqdim edilə bilər. Kredit risklərini hesablayarkən müəssisə risklərin dəyərləndirilməsi zamanı daxili prosedurlara uyğun olaraq hesablanmış “defolt” anlayışından istifadə etməli və kəmiyyət göstəricilərindən başqa keyfiyyət göstəricilərinə (məsələn maliyyə şərtləri) də fikir verməlidir. Əksini sübut etmək praktik olmadığı hallarda əsasən **90 gün gecikməyə** malik bir maliyyə alətinin və ya kreditin artıq defolt xarakterlərinə malik olması sayılır.

Bu yeni dəyərsizləşmə modeli aşağıda qeyd edilmiş bir sıra alətlər üçün tətbiq olunmalıdır:

- Amortizasiya olunmuş maya dəyərində təqdim edilən borc alətlərinə qoyulan investisiyalar;
- “Məcmu Gəlirdə Ədalətli Dəyərlə Tanınan” borc alətlərinə investisiyalar;
- “Mənfəət və Zərərdə Ədalətli Dəyərlə Tanınan” bütün borc öhdəlikləri;
- 9 sayılı MHBS-in tətbiq olunduğu maliyyə zamanətləri müqavilələri;
- 17 sayılı BMUS “Lizinqlər” və 15 sayılı MHBS “Müştərilərlə müqavilələr üzrə əldə edilən gəlirlər” standartları üzrə alınacaq lizinq ödənişləri, debitor borcları və müqavilə aktivləri də bura daxildir.

Buna baxmayaraq müəyyən hallarda standartın tətbiqini asanlaşdırmaq və əsas məqsədən yayınmamaq üçün BMUSŞ modeli tətbiq edərək bəzi alətlərə **“sadələşdirilmiş yanaşmanı”** digər alətlərə isə **“ümumi yanaşmanı”** tətbiq etməyi tələb edir. Aşağıdakı sxem hansı hallarda sadələşdirilmiş sxemin tətbiq olunmasına aydınlıq gətirir:

Ümumi dəyərsizləşmə modeli.

Göründüyü kimi model debitor borcları, müqavilə aktivləri və lizinq ödənişləri üçün müəyyən sadələşdirmələr təqdim edir. Burada əsas məqsəd belə maliyyə aktivlərinə malik olan müəssisələrdə mürəkkəb kredit riskinin idarə olunması sistemlərinin mövcud olmamasıdır. Sadələşdirmənin mahiyyəti kredit riskinin nə zaman artmasını təyin etmək və 12 aylıq kredit itkilərinin hesablanması üçün bir sıra təxminlərin edilməsinin qarşısının alınmasıdır. Lizinq ödənişi sayılmayan debitor borcları və müqavilə aktivlərində bu alətlər üzrə Ömürlük EOKZ hesablanmalı və tanınmalıdır. Mühüm maliyyə komponentlərinə malik debitor borcları, müqavilə aktivləri və lizinq ödənişləri üzrə isə müəssisə bir siyasət formalaşdırmalı və bu siyasətin nəticəsi olaraq ya sadələşdirilmiş yanaşmanı seçməli ya da ümumiləşdirilmiş yanaşmanı seçərək mütəmadi olaraq tətbiq etməlidir. Müxtəlif kateqoriyalar üzrə siyasət seçimi fərqli ola bilər. Məsələn, müəssisə debitor borclarının uçotunu sadələşdirilmiş yanaşma üzrə lizinq ödənişlərinə isə ümumiləşdirilmiş yanaşma üzrə apara bilər.

Ümumi dəyərsizləşmə modeli **“ilkin dəyərsizləşmiş maliyyə alətlərinə”** aid edilmir. “İlkin dəyərsizləşmiş maliyyə alətləri” əldə edildikləri zaman artıq əhəmiyyətli dərəcədə dəyərsizləşmiş alətlərdir. Buna misal olaraq nominal dəyərindən əhəmiyyətli dərəcədə aşağı satılan istiqrazları (“cank (zibil)” istiqrazlar) göstərmək olar. Bu alətlərin dəyərsizləşməsi tanınma zamanı tam ömürlük EOKZ üzrə tanınır. Buna baxmayaraq ilkin tanınma zamanı effektiv faiz dərəcəsini hesablayarkən ömürlük EOKZ hesablamalarda nəzərə alınır. İlkin tanınmadan sonra ömürlük EOKZ-də baş vermiş istər müsbət istərsə də mənfi fərqlər dərhal mənfəət və zərər hesablarında nəzərə alınır.(4)

Ümumi modelə istisna olaraq, hesabat tarixində kredit riski aşağı olan maliyyə alətlərində müəssisənin rəhbərliyi dəyərsizləşmə ehtiyatını 12 aylıq EOKZ ilə hesablaya bilər və əlavə olaraq bu alətin kredit riskində əhəmiyyətli dərəcədə artımın baş verməsini dəyərləndirmək zərurəti yoxdur. Bu əməliyyat sadələşdirilməsini tətbiq etmək üçün maliyyə aləti aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

- Maliyyə aləti üzrə defolt riski aşağı həddə olmalıdır;
- Borc alan tərəfin qısa müddət ərzində öz borc öhdəliklərini yerinə yetirmək imkanları güclü olmalıdır;
- Borc verən, müəssisə borc alan tərəfin uzun müddət ərzində iqtisadi və işgüzar mühitdə yarana biləcək mənfi təsirlərə baxmayaraq borcu ödəmək imkanlarının mənfi istiqamətdə dəyişməyəcəyini ehtimal edir.

Burada əsas olan məqam alətin kredit riskini dəyərləndirərkən ona bağlı olan girovun diqqətə alınmamasıdır. Bu həm də o deməkdir ki, sadəcə girov təminatının yüksək olması səbəbindən maliyyə alətinin kredit riskinin aşağı olduğunu təxmin etmək olmaz. Başqa bir məqam isə maliyyə alətini müəssisənin əlində olan digər maliyyə alətlərinə nisbətən daha az kredit riskinin olmasına və ya bu alətin əməliyyat olunduğu ölkə və ya yurisdiksiyadakı digər maliyyə alətlərinə nisbətən daha az riskə malik olmasına görə onu aşağı riskli maliyyə aləti kimi təsnif etmək də yolverilməzdir. Bu praktiki istisnanın tətbiq edilməsi rəhbərliyə verilən seçimdir. Bu o deməkdir ki, rəhbərlik əgər istərsə daha çətin yolla gedib ümumi modelə aşağı kredit riskinə malik alətlərə də tətbiq edə bilər. Sadələşmənin əhatə dairəsi yüksək reytingli maliyyə alətlərinə malik müəssisələr üçün (məsələn sığorta təşkilatları) hər hesabat tarixində əlavə yük yaradaraq maliyyə alətlərinin kredit riskində dəyişiklikləri təhlil etmək zərurəti yaratmamağa imkan verməkdir. Yüksək reytingli dedikdə maliyyə alətlərinin Fitch, Moody's və S&P kimi reyting agentlikləri tərəfindən dəyərləndirməsi deyil, qlobal reyting standartlarına uyğun olaraq “investisiya dərəcəsi” anlayışına cavab verən kriteriyalara malik maliyyə alətləri nəzərdə tutulur.

Kredit riskinin ən aşağı həddindən bir qədər yüksəlməsi o demək deyil ki, rəhbərlik dərhal həmin maliyyə aləti üzrə ömürlük EOKZ tanımalıdır. Bu zaman kredit riskindəki artımın nə dərəcədə əhəmiyyətli olmasına diqqət yetirilməlidir.

Kredit riskindəki artımın əhəmiyyətli olduğu qənaətinə gəldikdə rəhbərlik sadəcə EOKZ-dəki dəyişikliyə deyil, bu maliyyə alətinin bütün ömrü ərzindəki defoltun baş verməsi ehtimalını dəyərləndirməlidir. Rəhbərlik maliyyə aləti üzrə hesabat tarixindəki Defolt Ehtimalını (DE) bu alətin ilkin tanınması zamanı mövcud olan Defolt Ehtimalı ilə müqayisə etməlidir. Əgər rəhbərlik

DE-dən istifadə etməyi planlaşdırırsa adətən növbəti 12 ay ərzindəki DE maliyyə alətinin bütün ömrü boyu olan DE ilə eynilik təşkil edir. Buna baxmayaraq istisnalar da mövcuddur. Məsələn, əsas kredit məbləğinin ödənilməsi kreditin ömürü boyu qeyri bərabər paylandığı və ödənişlərin 12 aydan sonraya təsadüf etdiyi kreditlərdə 12 aylıq DE uzunmüddətli DE ilə eyni olmur.

Yuxarıda qeyd etmişdik ki, kredit riskini təxmin edərkən rəhbərlik maliyyə aləti ilə bağlı girov təminatını nəzərə almamalıdır. Buna baxmayaraq kredit üzrə bərpa edilə bilən məbləği hesablayarkən girovun reallaşdırılması hesabına yaranan nağd vəsaitlər nəzərə alınmalıdır.

12 aylıq DE-ləri təxmin edərkən maraqlı məqamlardan biri də prudensial məqsədlərlə istifadə edilən defolt ehtimallarının olduğu kimi istifadə olunmasıdır. Maliyyə alətləri üzrə defolt ehtimallarını hesablayarkən prudensial və maliyyə hesabatları perspektivindən bir çox göstərici eyni olsa da iki yanaşma arasında fundamental fərq mövcuddur. Prudensial hesablamlar zamanı DE “Bütün Tsikl Əhatəli” (TTC) yanaşma ilə hesablanırsa, 9 sayılı MHBS tələblərinə görə “Müəyyən Zaman İntervalı” (PİT) yanaşması tətbiq olunur. Bu o deməkdir ki, prudensial hesablamlar iqtisadiyyatdakı artım və tənəzzülləri nəzərə almadan defolt ehtimalı hesablayır maliyyə hesabatları baxımından isə tənəzzül illərində TTC DE, PT DE-dən daha kiçik olur və artım illərində bunun əksi baş verir.

Bir məsələ də nəzərə alınmalıdır ki, bütün digər amillər dəyişməz qalsa belə maliyyə alətinin tanınması tarixində mövcud olan DE ilə hesabat tarixində mövcud olan DE eyni deyil. Çünki maliyyə alətinin ömrü qısaldıqca onun defolt ehtimalı da müəyyən statistik qayda ilə azalmış olur. Məsələn 7 illik bir istiqrazı aldığımız an onun defolt ehtimalı 5-cü ilin sonundakı defolt ehtimalından daha çoxdur, çünki bu maliyyə alətinin müddətinin bitməsinə artıq 7 il deyil 2 il qalmışdır.

Standart onu da qeyd edir ki, maliyyə alətlərinin kredit riskinin artmasını təyin edərkən rəhbərlik mövcud olan resurslardan istifadə etməli və əsaslandırılmamış əlavə xərclər çəkməməlidir. Bu zaman müəssisə bazardakı trendləri, daxili amilləri və borc alana spesifik olan məlumatları dəyərləndirməlidir.

Kredit risklərinin əhəmiyyətli dərəcədə artmasına dəlalət edən aşağıdakı amillərin təsiri təhlil edilə bilər:

- Kredit riskləri oxşar və ya eyni olan qruplar üzrə tanınma tarixində maksimal kredit riski dərəcəsi təyin etmək və bu göstəricini hesabat tarixində olan göstərici ilə müqayisə etmək;
- Praktik olduğu hallarda borc götürən tərəfin dəyərləndirərək maliyyə alətinə aid kredit riskinin dəyişməsinə təyin etmək;
- Maliyyə alətinin kənar reyting şirkəti tərəfindən dəyərləndirilən faktiki və ya gözlənilən kredit reytingində dəyişikliklərin təhlil olunması.

Adətən maliyyə alətinin kredit riskindəki artım onun dəyərsizləşməsinə dair obyektiv halların baş verməsi anından daha əvvəl təsadüf edir. Buna görə də 9 sayılı MHBS tələb edir ki kredit risklərində əhəmiyyətli artımları təhlil edərkən həm tarixi məlumatlar həm də gələcəyə dair proqnozlar istifadə edilsin. Əgər digər amillərin təhlili daha informativ sayılırsa qəbul edilmiş belə bir qayda var ki, müqavilə üzrə ödənişləri **30 gün və daha artıq** gecikmiş kreditlər artıq kredit riskində əhəmiyyətli artıma dəlalət edir. İstisnalar olaraq gecikmənin borc alanın maliyyə durumundan deyil inzibati məsələlərdən qaynaqlandığı hadisələri və ya rəhbərliyin müəyyən təhlilləri nəticəsində konkret müəssisə və konkret şəraitlə bağlı kredit riskinin artısını 60 gündən çox gecikməsi olan kreditləri qəbul etməyin daha müvafiq olması hallarını göstərmək olar.

Ümumiləşdirilmiş model həm konkret maliyyə aləti səviyyəsində həm də portfel səviyyəsində tətbiq oluna bilsə də bəzi amillərin konkret maliyyə aləti səviyyəsində təyin edilməsi mümkün deyil. Belə olan halda ömürlük EOKZ-lər portfel səviyyəsində hesablanmalı və bu portfelə aid edilməlidir. Bəzi hallarda isə rəhbərlik müəyyən növ maliyyə alətləri üzrə kredit riskinin əhəmiyyətli artımını bu alət üzrə obyektiv dəyərsizləşmə sübutlarının mövcud olması anından daha öncə təxmin etmək iqtidarında olmur. Məsələn pərakəndə istehlak kreditləri üzrə məbləğin az və kəmiyyətin çox olması səbəbindən kredit müəssisələri kredit riskini konkret kredit üzrə gecikmənin baş verdiyi anda dəyərləndirirlər. Kredit riskinin artmasının gecikmə halının baş verdiyi an təyin edilən alətlərdə fərdi dəyərləndirmə daha informativ deyil və portfel yanaşması tətbiq olunmalıdır.

Bəzi hallarda isə maliyyə alətləri üzrə kredit riskində artımı fərdi olaraq təyin etmək rəhbərlikdən həddindən artıq maliyyə və vaxt resursları tələb etdiyi üçün əsassız xərclərin qarşısını almaq üçün kollektiv dəyərləndirmə daha məqsədə uyğundur. Müxtəlif maliyyə alətlərinin eyni və ya bənzər kredit risklərini paylaşması kriteriyalarına aşağıdakıları aid etmək olar:

- Eyni sənaye;
- Borcalanın eyni coğrafi məkanda olması;
- Eyni növ maliyyə alətləri;
- Eyni kredit reytinginə malik olmaq;
- Eyni verilmə tarixi;
- Kreditin son tarixində qalan müddət;
- Girov təminatının kreditin qalıq dəyərində olan nisbəti (əgər belə nisbət kredit üzrə defolt ehtimalına təsir edirsə).

<p align="center">Ehtimal Olunan Kredit Zərərləri (EOKZ) = Defolt Ehtimalı x Defolt halında Maksimal Zərər</p>

Kredit Zərəri dedikdə hər hansı bir maliyyə aləti üzrə müqavilədə nəzərdə tutulmuş nağd vəsaitlərin daxilolmasının xalis cari dəyərinin bu alətlər üzrə ehtimal etdiyimiz gələcəkdəki nağd vəsaitlərin daxilolmasının xalis cari dəyərində bərabər olmamasıdır.

EOKZ-u hesablayarkən rəhbərlik pulun zaman dəyərini (hesablamanın 12 aylıq və ya ömürlük EOKZ hesablaması olmasından asılı olmayaraq) mütləq nəzərə almalıdır. Rəhbərlik EOKZ hesablanması zamanı maliyyə alətinin ilkin tanınması zamanı mövcud olan effektiv faiz dərəcəsindən istifadə etməlidir. Dəyişkən faizli alətlər üçün isə EOKZ cari effektiv faiz dərəcəsindən istifadə edilərək diskontlaşdırılmalıdır.

“Mənfəət və Zərər hesabına Ədalətli Dəyər təminən” Maliyyə Alətləri üçün EOKZ-də dövrlər arasında fərqlər mənfəət və zərər hesablarında 39 sayılı BMUS da tələb olunan daha öncə əksini tapır. Eyni yanaşma “Məcmu Gəlir Hesabına hesabına Ədalətli Dəyər təminən” Maliyyə Alətləri üçün də şamil olunur.

Verilmiş kreditlərdən əlavə bu standart şərti kredit öhdəlikləri (kredit xətləri, zəmanətlər və s.) üçün də tətbiq edilir. Başqa sözlə rəhbərlik şərti kredit öhdəlikləri üzrə növbəti 12 aylıq müddətdə və bundan sonrakı maliyyə alətinin ömrünün sonunadək olan dövrdə bu şərti kredit öhdəliklərinin kreditə çevrilmə ehtimalını hesablamaq və müvafiq EOKZ-lər üzrə ehtiyatları bu halların baş verməsi anından daha əvvəl yaratmalıdır. Maliyyə zəmanətlərində isə bu hesablamalar zəmanət üzrə öhdəlik götürülən məbləğ ilə zəmanət verilmiş müştəridən maksimal əldə edilə biləcəyimiz məbləğin fərqinə, müştərimizin öhdəliklərini icra etməmə ehtimalına uyğun olaraq EOKZ yaradılmalıdır.

Bəzi hallarda həm kredit xüsusiyyətlərinə həm də şərti kredit öhdəliyi xüsusiyyətinə malik (məsələn revolver kredit xətləri), hibrid maliyyə alətləri olur. Belə olan halda hətta müqaviləyə müvafiq olaraq dərhal müştəridən geri ödəmə tələb edə və ya kredit xəttini ləğv edə bilsək də bu bizi yaranan kredit riskinə qarşı tam qorumur. Bu zaman EOKZ müəssisənin bu kredit riskinə məruz qaldığı müddət boyu tanınmalı və rəhbərliyin önləyici tədbirlər alması hər hansı şəkildə bu kredit aktivləri üzrə EOKZ yaratmağımıza əngəl olmamalıdır. Belə alətlər üzrə EOKZ-u hansı müddət boyu tanımağımıza aşağıdakı amillər təsir göstərə bilər:

- Müəssisənin bənzər alətlər üzrə kredit riskinə məruz qaldığı müddət;
- Bənzər maliyyə alətləri üzrə kredit riskinin artmasından sonra müvafiq defolt hadisəsinin baş verməsində olan müddət;
- Maliyyə aləti üzrə kredit riskinin əhəmiyyətli dərəcədə artması halında müəssisənin rəhbərliyi tərəfindən atılması gözlənilən addımlar (məsələn, kredit xəttlərinin azaldılması və ya ləğv edilməsi).

Standartda deyilir ki, müəssisə maliyyə aləti üzrə EOKZ hesablayarkən aşağıdakı məsələləri diqqətə almalıdır:

- Qərəzsiz və ehtimallara istinad edən və bütün müxtəlif nəticələrin yaranmasını diqqətə alan təhlilin aparılması. Bu o deməkdir ki müəssisənin rəhbərliyi ən az iki nəticəni təhlil

etməlidir. Minimal olaraq bu nəticələr kredit itkisinin baş verməsi ehtimalı və belə bir itkinin baş verməməsi ehtimalıdır;

- Pulun zaman dəyərini modelə daxil etmək;

• Keçmiş hadisələr, cari vəziyyət, eləcə də gələcəkdəki hadisələrin proqnozu və hesabat tarixinə iqtisadi şərait ilə bağlı məntiqli və sübutlara dayanan məlumatların istifadəsi. Təbii ki, gələcəyə yönəlik proqnoz dövrü artdıqca məlumatların əldə edilməsi imkanları və onların etibarlılıq dərəcəsi azalır. Standart spesifik olaraq müddətlə bağlı tələb irəli sürməyə də daha etibarlı olan məlumatların təhlili və onların gələcək dövrlərə ekstrapolyasiyasını tövsiyə edir. İstifadəsi məqsəduyğun olan istənilən ekstrapolyasiya üsulundan istifadəyə icazə verilir.

Kreditlərin restrukturizasiyası zamanı əgər müəssisə maliyyə aktivinin ilkin ödəniş qrafiklərinə dəyişiklik edirsə və nağd pul vəsaitlərinin müəssisəyə daxil olması müddətləri dəyişirsə bu zaman maliyyə aktivinin qalıq dəyərində düzəliş edilməlidir. Aktivin yeni qalıq dəyəri yaranmış yeni nağd vəsaitlərin daxil olması proqnozunu aktivin ilkin tanınma zamanı hesablanan effektiv faiz dərəcəsi istifadə edilməklə diskontlaşdırılmalı və yaranmış fərq dərhal mənfəət və zərər hesablarında **“restrukturizasiya nəticəsində yaranmış zərər”** bəndi olaraq ayrıca qeyd edilməlidir. Restrukturizasiya olunmuş aktivlər üzrə kredit riskinin artması təhlili digər maliyyə alətlərində olduğu kimi aparılmalıdır.

EOKZ təqdimatı ilə bağlı 9 sayılı MHBS tələb edir ki EOKZ maliyyə vəziyyəti hesabatında ehtiyat kimi tanınsın. Burada əsas məqam odur ki “Məcmu Gəlirdə Ədalətli Dəyərdə Tanınan” maliyyə alətləri üçün ehtiyat məbləği maliyyə vəziyyəti hesabatında ayrıca olaraq təqdim olunmamalıdır yalnız hesabatlara qeydlərdə zərər üzrə ehtiyatlar bölməsində məlumat təqdim edilir. Amortizasiya olunmuş maya dəyərində tanınan maliyyə alətləri üçün isə ehtiyat məbləğinin maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatda ayrıca təqdimatı barədə xüsusi tələblər mövcud deyil.

NƏTİCƏ

1. Dünya maliyyə sistemində baş verən dəyişikliklər, dünyanın bir çox ölkəsində qeyri-sabit vəziyyətin mövcudluğu iqtisadi sistemlərin, onları destabilizasiya edən amillərin vəziyyətinin daimi monitorinqinə və parametrlərinin analizinə (hədələrin, onların indikatorlarının aydınlaşdırılması və risklərin qiymətləndirilməsi) kompleks yanaşma tələb edir.

2. Dünya təcrübəsi göstərir ki, maliyyə-iqtisadi böhranından çıxmağın ilkin şərti - makroiqtisadi sabitliyin yaradılması, onun əsas göstəriciləri olan inflyasiya tempinin aşağı salınması və milli valyutanın möhkəmləndirilməsidir. Bu məqsədlərə nail olunması isə pul-kredit siyasətinin bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun olaraq yenidən qurulmasını və xüsusi olaraq sərtləşdirilməsini tələb edir. Pul-kredit siyasəti başlıca olaraq, dəyər amilləri vasitəsilə makroiqtisadi parametrlərə: iqtisadi artıma, məşğulluğa, qiymətə, tədiyyə balansına təsir göstərilməsini özündə əks etdirir. Onun başlıca məqsədi kredit verilməsinə və pul tədavülünə təsir etməkdən, o cümlədən inflyasiya ilə fəal mübarizə vasitəsilə iqtisadi kəmiyyəti tənzimləməkdən ibarətdir.

3. Pul-kredit siyasəti aşağıdakı mühüm vəzifələri də yerinə yetirir: qiymətlərin səviyyəsinin sabitləşdirilməsi; inflyasiyanın qarşısının alınması; daxili və xarici bazarda milli valyutanın kursunun və alıcılıq qabiliyyətinin sabitləşdirilməsi; pul tədavülünün sabitliyinin təmin edilməsi; bank sistemi vasitəsilə pula olan tələb-təklifin tənzimlənməsi.

4. Biz hesab edirik ki, qarşıdakı dövrdə Mərkəzi Bankın fəaliyyətində prioritet məsələ makromaliyyə sabitliyinin və ya təhlükəsizliyinin təminatı (maliyyə tənzimlənməsinə makroprudensial yanaşma) olmalıdır. Mərkəzi Bankın maliyyə təhlükəsizliyi siyasətin dörd səciyyəvi xüsusiyyəti əhatə etməlidir: maliyyə sisteminin ümumilikdə dayanıqlığına görə məsuliyyət; sistem risklərinin minimallaşdırılması; spesifik alətlər toplusunun istifadəsi və digər dövlət qurumları ilə qarşılıqlı əməkdaşlıq.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. ACCA DipİFR Diploma in International Reporting . BPP Learning 2017. London
2. Wiley IFRS 2017 Interpretation and Application of IFRS Standards. PKF International Ltd.2017

3. Диплом по международной финансовой отчетности -Материал для подготовки к экзамену PWC 2016. Moskva
4. Kommersiya təşkilatları üçün milli mühasibat uçotunun konseptual əsasları. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi. Bakı, 2009
5. Supporting materials for IFRS 15. IFRS 2015. London
6. Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartları (MBHS), praktik vəsait, Hennie van Greuning, Bakı 2007.

Джафарова К.И.

исследователь

konul.jafarova@unibank.az

Политика финансовой устойчивости: Международный опыт и модель

Азербайджана

Резюме

После принятия международных стандартов бухгалтерского учета в Азербайджане все больше и больше предприятий готовят свою финансовую отчетность. В статье описаны последние события в финансовой отчетности. Тот факт, что учетная политика основана на этих стандартах, вынуждает компании применять ее. Применение МСФО не означает, что все его требования и условия соблюдены. Быстрое развитие мировой экономики, растущее число международных и транснациональных компаний, обострение конкуренции и сложность общих операций уже подталкивают Совет по международным стандартам финансовой отчетности к пересмотру и обновлению этих стандартов.

Ключевые слова: международные стандарты, бухгалтерский учет, доход, финансовые инструменты, единичное обесценение, риск дефолта, реструктуризация, потеря кредита

Jafarova K.I., researcher

konul.jafarova@unibank.az

Financial stability policy: International experience and model of Azerbaijan

Summary

After the adoption of international accounting standards in Azerbaijan, more and more enterprises are preparing their financial statements. The article describes the latest developments in the financial statements. The fact that accounting policies are based on these standards forces companies to apply them. The application of IFRS does not mean that all its requirements and conditions are met. The rapid development of the global economy, the growing number of international and multinational companies, increased competition and the complexity of common operations are already pushing the Council on International Financial Reporting Standards to revise and update these standards.

Keywords: international standards, accounting, income, financial instruments, single impairment, default risk, restructuring, credit loss

Daxil olub: 05.09.2019